

GUNNAR HEINSOHN – DEKODER ZACHODNIEJ CYWILIZACJI

„Czterema filarami zachodniej cywilizacji są (1) mono-teizm, (2) zakaz dzieciobójstwa (świętość życia), (3) monogamia i (4) własność. Pochodzenie pierwszych dwóch filarów jest żydowskie, a dwóch następnych greckie”. Ten cytat z prezentacji konferencyjnej Gunnara Heis-

Gunnar Heinsohn i Frank Decker.
Fot. z archiwum rodzinnego

hna z 2016 roku, jest prawdopodobnie najkrótszym możliwym podsumowaniem zakresu i ukierunkowania jego badań naukowych. 21 listopada 2023 roku przypadająby osiemdziesiąte urodziny Gunnara, co stanowi dobrą okazję do przemyślenia jego życia, wkładu w naukę oraz osobistych wspomnień na temat wspólnej pracy.

Gunnar ukończył socjologię na Wolnym Uniwersytecie Berlińskim w 1971 roku jednocześnie rozpoczął pracę na Uniwersytecie w Bremie jako adiunkt. W 1974 roku uzyskał doktorat (doktor nauk humanistycznych) na podstawie pracy na temat metod wczesnej edukacji. Następnie wyjechał na dłuższy pobyt do Izraela. Był tam od roku 1976 do 1978. W 1982 roku obronił

drugi doktorat (doktor nauk politycznych) na Uniwersytecie w Bremie. Tamże, w 1984 został mianowany profesorem pedagogiki społecznej, a w 1993 roku założył Instytut Rafała Lemkina ds. Badań and Ksenofobią i Ludobójstwem. W 2009 roku

przeszedł na emeryturę ze stanowiska uniwersyteckiego w Bremie, ale kontynuował swoją pracę jako wykładowca w Management Center St. Gallen, Instytucie Usług Finansowych Zug w Lucerne School of Business oraz w NATO Defence College w Rzymie.

Zakres badań akademickich Gunnara był niezwykle szeroki; obejmował on historię starożytną, historię judaizmu, tradycję krwawych ofiar, religie, antysemityzm, chronologię dziejów, ekonomię monetarną, historię gospodarczą, demografię, migrację, teorię płodności, polowania na czarownice, konflikty, wojny, masową przemoc, ludobójstwo, edukację wczesnoszkolną i inne. Opublikował imponującą liczbę tekstów

w każdej z dziedzin, którą się zajmował, w tym wiele książek oraz artykułów w czasopismach i dziennikach. Był myślicielem lateralnym, którego intelekt potrafił przekraczać dyscypliny i łączyć pozornie niezwiązane ze sobą kwestie. Jego interdyscyplinarne podejście badawcze, w połączeniu z szeroką wiedzą, pozwoliło mu wygenerować bardzo oryginalne teorie i spostrzeżenia.

Gunnar często stosował podejście redukcjonistyczne, by pokazać fundamenty swoich teorii lub założeń. Jego celem było zawsze coś więcej niż znalezienie nowatorskiej interpretacji historii lub rozwiązania konkretnego problemu badawczego. Dążył do sformułowania nowych ram pojęciowych, takich, które mogłyby wyjaśnić szeroki zakres złożonych zachowań społecznych lub instytucji w oparciu o niewielką liczbę założeń oraz hipotez. Z reguły badania Gunnara w zasadniczy sposób podważały *status quo* i otwierały zupełnie nowe kierunki badań. Nie był badaczem specjalistycznym, który zadowoliliby się dodawaniem kolejnych fragmentów do już ustalonego zasobu wiedzy. Preferował hipotezy radykalne, kwestionował istniejące założenia i w istotny sposób wzbogacił rozumienie naszej cywilizacji. W rezultacie odkrycia Gunnara były często przełomowe, ale i kontrowersyjne, a związane z nimi debaty wypełniały niejednokrotnie całe tomy książek. Krytyka była zawsze mile widziana, kompetentnie analizowana i – w oparciu o przekonujące argumenty – podważana. Zadziwiające było, jak przez większą część swojej kariery dobrze radził sobie z nieustającymi debatami, krytyką, a nawet obrazą. Niezależnie od tego, czy zgadzamy się, czy nie, z teoriami Gunnara, musimy stwierdzić, że odważnie podważał *status quo* i pomógł nam

wprowadzać innowacje oraz inaczej patrzeć na naszą historię i instytucje społeczne.

Badania demograficzne odegrały kluczową rolę w działalności naukowej Gunnara, który już na początku swojej kariery zdał sobie sprawę, że rozwoju politycznego i gospodarczego nie można rozumieć w oderwaniu od czynników demograficznych. Istotny wpływ wywarły na niego prace francuskiego prawnika i polityka Jeana Bodina. Opierając się na analizie książki Bodina *On the Demon-Mania of Witches* [*O demonomanii czarowników*, 1580], pod koniec lat 70. XX wieku Gunnar twierdził (wraz z Otto Steigerem), że ważnym filarem ekonomii politycznej Bodina była idea wytwarzania bogactwa poprzez zwiększanie populacji, to jest państwowa polityka na rzecz „naturalnej płodności”, osiągnięta przez zniesienie kontroli urodzeń. Z tego punktu widzenia polowanie na czarownice były częścią celowej polityki, mającej na celu ograniczenie dostępu do kontroli urodzeń po europejskiej katastrofie demograficznej w latach 1348–1352, spowodowanej przez „czarną śmierć”. Rzeczywiście, wiedza na temat kontroli urodzeń zmniejszyła się, a Europa doświadczyła bezprecedensowej eksplozji demograficznej, której towarzyszył podbój i kolonizacja dużej części świata. Gunnar powrócił do tego tematu w 2003 roku, zdając sobie sprawę, że to, co miało miejsce, było w rzeczywistości europejską wersją „nadwyżki młodościowej” – zjawiskiem, które obecnie ma miejsce w wielu innych częściach świata. Twierdził on, że nieproporcjonalnie wysoka liczba młodych mężczyzn w populacji jest wiodącym wskaźnikiem potencjalnych konfliktów, wojen i ludobójstwa. Gunnarowi przypisuje się przewidzenie Arabskiej Wiosny

i postawienie już na samym początku konfliktu tezy, że Zachód nie może wygrać wojny w Afganistanie. W jego popularnym już powiedzeniu, że „wojny wygrywa się dziećmi”, wskazał na potencjalnie tragiczne konsekwencje strategiczne spadającego współczynnika dzietności i braku odpowiednich programów migracyjnych w większości krajów europejskich.

Innym ważnym wątkiem myśli Gunnara były badania społecznych skutków nagłych, wywołanych katastrofami zmian. W starożytnych źródłach znajdują się relacje o powtarzających się kataklizmach, a archeologiczne dowody wskazują na występowanie rozległych zniszczeń w wielu miejscach w epoce brązu. Chociaż eksperci różnią się co do diagnozy przyczyn tych zniszczeń, panuje powszechna zgoda co do tego, że ich skala była ogromna. Na przykład pod koniec XIII wieku p.n.e., w ciągu 40–50 lat, niemal każde znaczące miasto czy pałac we wschodniej części Morza Śródziemnego zostało zniszczone. Gunnar opowiadał się za stanowiskiem badawczym, które przyczyny kataklizmu upatrywało w naturalnych i potencjalnie kosmicznych źródłach. Z kolei katastrofy naturalne dostarczyły mu ram do wyjaśnienia powstawania cywilizacji.

Tutaj kluczowa była tradycja składania krwawych ofiar. Gunnar twierdził, że krwawe ofiary, w tym z ludzi i zwierząt, były próbą poradzenia sobie z traumą związaną z katastrofą naturalną. Kapłaństwo zapewniało uzdrawiającą moc poprzez rytuały i legitymizowało królów-kapłanów jako władców nowopowstałych miast budowanych wokół świątyń. Następnie, Gunnar – jako pierwszy – pokazał jak monoteizm, etykę żydowską (świętość życia), chrześcijaństwo i antysemityzm można wyjaśnić w kontekście

tych praktyk i wydarzeń. Myśl ekonomiczną Gunnara należy również interpretować jako próbę konceptualizacji społecznego wpływu nagłych zmian. Twierdził, że greckie i rzymskie państwa-miasta powstały, gdy rewolucjoniści podzielili feudalne posiadłości gospodarek pałacowych w następstwie kolejnej serii klęsk żywiołowych. Instytucje patriarchy, monogamii, własności prywatnej, oprocentowania i pieniądza były ze sobą powiązane i można je teraz wyjaśnić jako logiczną konsekwencję tych reform. To spostrzeżenie dało podstawę do całkowitej nowej teorii monetarnej: wyjaśnienia pieniądza i procentu poprzez własność.

Gunnara po raz pierwszy spotkałem w Bremie w 1985 roku, kiedy studiowałem na tamtejszym uniwersytecie. Utrzymywaliśmy luźny kontakt, a on od czasu do czasu przysyłał mi pocztą mailową przedruki nowych artykułów. W 2002 roku pojawiły się powody, aby ponownie nawiązać kontakt z Gunnarem. *Opus magnum* Heinsohna i Steigera – *Eigentum, Zins und Geld* [*Własność, procent i pieniądź*] (w chwili pisania tego tekstu na rynku dostępne jest już ósme wznowienie) odniosło ogromny sukces; świadczy o tym między innymi to, że drugie wydanie ukazało się wraz z tomem kompendium. W owym czasie na półkach anglojęzycznych księgarń pojawiła się także bestsellerowa książka Hernando de Soto *The Mystery of Capital* [*Tajemnica kapitału*], która odnosi się do pracy Heinsohna i Steigera. Mieszkałem wówczas w Australii i czytałem trochę na temat historii monetarnej tego kraju. Zdałem sobie sprawę, że stanowi ona doskonałe studium przypadku na poparcie teorii pieniądza Heinsohna i Steigera. Dlatego napisałem do Gunnara i Otta o znaczeniu australijskiego materiału

w sprawie i konieczności jak najszybszego opublikowania angielskiej wersji ich książki dotyczącej pieniądza. Wynik mojej interwencji był nieoczekiwany. Zamiast samodzielnie korzystać z australijskich materiałów, Gunnar i Otto, przy pewnym wysiłku, przekonali mnie, abym napisał pracę doktorską na temat australijskich tradycji monetarnych. Podjąłem się także tłumaczenia ich kolejnej książki *Ownership Economics* z 2006 roku¹. Otto niestety zmarł w 2008 roku i nie zobaczył efektów.

Rok 2009 był początkiem mojej czterystoletniej współpracy z Gunnarem. Naszym pierwszym projektem były dwa artykuły o wielkim kryzysie finansowym, napisane w latach 2008 i 2009. Gunnar na początku słusznie argumentował, że kryzysu nie można rozwiązać poprzez zakupy aktywów na dużą skalę przez banki centralne, lecz wymaga to dokapitalizowania banków przez ich rządy. Po opublikowaniu tych artykułów podjąłem się tłumaczenia i redakcji książki *Ownership Economics* na język angielski. Pracę tę ukończyłem w 2011 roku. Podejście Gunnara do tego zadania było nieszablonowe. Wyzaczył mi nie tylko zadanie przetłumaczenia tekstu, ale także jego redakcję i „ulepszenie” go. Ta wspólna praca umożliwiła fascynujący dialog z Gunnarem na temat *Ownership Economics*, trwający około półtora roku. Pamiętam, że byłem pod wrażeniem umiejętności Gunnara w utrzymaniu spójności ich abstrakcyjnej koncepcji pieniądza opartego na własności w różnych scenariuszach. To potwierdzało, że bez wątpienia był głównym architektem tej przełomowej koncepcji.

¹ Gunnar Heinsohn, Otto Steiger, *Ownership Economics. On the Foundations of Interest, Money, Markets, Business Cycles and Economic Development*, tłum. Frank Decker, Abingdon-on-Thames, 2012

Gunnar zachęcił mnie do rozszerzenia i opublikowania teoretycznych części mojej pracy, w których podkreśliłem niektóre ograniczenia teorii Heinsohna i Steigera. Do 2016 roku publikowałem artykuły na temat ekonomii własności w różnych angielskich i amerykańskich czasopismach oraz publikacjach naukowych. Teoria została pozytywnie przyjęta przez kilku instytucjonalistów w Wielkiej Brytanii i USA, a w 2016 roku Gunnar został zaproszony do wygłoszenia przemówienia programowego na konferencji World Interdisciplinary Network for Institutional Research² w Bristolu, poświęconej prawom własności. Gunnar wykorzystał to również jako okazję do odwiedzenia niektórych rzymskich miejsc w Bath i Cirencester. Wynająłem mały samochód i razem świetnie się bawiliśmy, jeżdżąc po angielskich wsiach, w tym po okręgu Cotswold. W tym czasie i praktycznie aż do swojej śmierci, Gunnar z coraz większą intensywnością pracował nad proponowaną przez siebie rewizją chronologii pierwszego tysiąclecia naszej ery. W 2016 roku, wraz z Janem Beaufortem, zredagowałem także książkę jubileuszową na cześć Gunnara; ukazała się ona nakładem Metropolis Verlag w Marburgu.³

Gunnar wyraźnie uwielbiał życie w Gdańsku i wielu z nas z sentymentem wspomina wycieczki z Gunnarem jako przewodnikiem po pięknym starym mieście, w tym w Bazylice Mariackiej, w listopadzie 2013 roku. Do Gdańska przyjechaliśmy wówczas, aby wspólnie świętować jego 70. urodziny. Dla kogoś, kto pochodzi

² Światowa Interdyscyplinarna Sieć Badań Instytucjonalnych (WINIR)

³ *Eigentum, Zins und Geld* nach 20 Jahren: Festschrift für Gunnar Heinsohn, Jan Beaufort, Frank Decker [redakcja naukowa], Marburg 2016.

z Bremy, nietrudno poczuć się w Gdańsku jak w domu. Obydwa są miastami hanzeatyckimi i wiele je łączy. Niemniej jednak w pewnym momencie stało się dla mnie jasne, że nie tylko piękno starego miasta i chęć bycia blisko rodziny zatrzymały Gunnara w Gdańsku. Gunnar przez kilka lat żył w swoistej formie wygnania

politycznego w Polsce. Jego pożegnalny list ukazuje to teraz bardzo wyraźnie. Czasami Gunnar obawiał się o bezpieczeństwo swoje i swojej rodziny podczas pobytu w Bremie. Według mnie było to głęboko niepokojące..

Będzie nam brakować pomysłów Gunnara, ożywionych debat, jego rad, zachęty i przyjaźni.

*Przekład z języka angielskiego
Zbyszek Dymarski*

FRANK DECKER – dr nauk politycznych oraz dr nauk przyrodniczych, jest ekonomistą monetarnym i historykiem gospodarczym oraz pracownikiem naukowym na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Sydney. Członek-założyciel Światowej Interdyscyplinarnej Sieci Badań Instytucjonalnych (WINIR). Jego zainteresowania badawcze obejmują ekonomiczne i prawne koncepcje pieniądza, ekonomiczną rolę praw własności,

unie walutowe oraz historię monetarną Australii i Nowej Zelandii.

Autor książek *The Emergence of Money in Convict New South Wales* (2010), *Ownership Economics by G. Heinsohn and O. Steiger* (2013) [redaktor i tłumacz], *Eigentum, Zins und Geld nach 20 Jahren. Festschrift für Gunnar Heinsohn* (2016) [współredaktor] oraz wielu artykułów. Adres e-mail: frank.decker@sydney.edu.au oraz fdecker@uni-bremen.de